

MARTIN ŠRAJER / 6. 12. 2023

Petrolejové lampy

V povídkách, novelách a románech Jaroslava Havlíčka nalezneme prvky naturalismu i expresionismu. Především byl ale představitelem české psychologické prózy. Ve své tvorbě se zpravidla zaměřoval na individuální vývoj postav a jejich složité vztahy. Jeho první rozsáhlejší prací byl román *Petrolejové lampy*. Mělo se zároveň jednat o úvodní díl románové trilogie skládající obraz maloměstského milieu od přelomu 19. a 20. století po začátek druhé světové války. Z cyklu nazvaného Ulrychovsko byly ovšem dokončený pouze *Lampy*. Následující *Vlčí kůže* zůstala nedokončena a poslední část trilogie se dochovala pouze v podobě autorových poznámek.

K napsání knihy o tragickém údělu Štěpy Kiliánové, mladé ženy s obtížemi hledající životní naplnění, Havlíčka inspiroval redaktor beletristického týdeníku *Lumír*, uznávaný literární kritik Karel Sezima. Právě postava Štěpy, která se odmítá podřídit zpátečnické maloměšťácké mentalitě, měla spojuvat všechny díly trilogie. Ve městě čelí posměchu kvůli své svobodomyšlné povaze a nekonvenčnímu stylu chování i oblékání. V daném prostředí jen obtížně hledá ženicha, se kterým by souzněla. Nakonec se rezignovaně provdává za svého světáckého bratrance. Až po svatbě zjišťuje, že vyžilý voják trpí syfilidou.

Hrdinčina touha zůstává nenaplněna. Právě k tomu odkazoval název *Vyprahlé touhy*, pod kterým román poprvé vyšel v roce 1935 v lidově zaměřené edici nakladatelství Sfinx. Podbízivý titul se ale Havlíčkovi nezamlouval (prosazoval *Petrolejové svítilny*). Později text přepracoval, aby zapadal do konceptu celé trilogie. V roce 1944, tj. rok po prozaikově smrti, vyšla upravená verze, tentokrát již pod stávajícím názvem *Petrolejové lampy*. Filmové adaptace se dočkal o necelých třicet let později. Mezitím byly do podoby filmu pro kina nebo televizi převedeny čtyři jiné Havlíčkovy prózy, *Barbora Hlavsová* (1942), *Neviditelný* (1965), *Ta třetí* (1968) a *Motýl a smrt* (1968).

Juraj Herz se na počátku normalizace snažil na Barrandově realizovat další adaptaci díla Ladislava Fukse a navázat tak na *Spalovače mrtvol* (1968). Žádný z projektů se mu ale nepodařilo prosadit do výroby. Ve stejné době jej oslovil dramaturg Václav Šašek s první verzí scénáře podle *Petrolejových lamp*. Herzovi se Šaškův scénář nepozdával, ale předloha jej zaujala. Najal proto jiného scenáristu, svého přítele Lubora Dohnala, aby *Lampy* zadaptoval po svém. Peníze za scénář již nicméně, alespoň podle Herzových vzpomínek, byly vyplaceny Šaškovi. Dohnal dostal jen pět tisíc korun, zhruba desetinu obvyklého honoráře.

Šašek, jehož scénář již schválil tehdejší ústřední barrandovský dramaturg Ludvík Toman, byl navíc smluvně veden jako jeden ze spoluautorů, takže se jeho jméno muselo objevit i v titulcích, jakkoli scénář napsal Dohnal. K dílu Jaroslava Havlíčka se ale Šašek po tomto neúspěšném pokusu ještě několikrát vrátil. Podle románu *Neviditelný* napsal scénář k hororově laděnému *Prokletí domu Hajnů* (1988). Zadaptoval Havlíčkovu poslední dokončenou knihu *Helimadoe* (1992) a scenáristicky se podílel také na dvojici televizních havlíčkovských adaptací (*Duch soudce Pauknera* [1983], *Ta třetí* [2001]).^[1]

Herz s Dohnalem museli Havlíčkovu rozsáhlou psychologickou studii maloměsta a jeho obyvatel výrazně zredukovat. Vynechali výchovu a dospívání hlavní hrdinky i bohatý popis maloměstských zvyklostí. Zaměřili se primárně na druhou a třetí část, které zaznamenávají deziluzi již dospělé Štěpy, dcery z bohaté rodiny, která v touze po manželovi a dětech bere za vděk svým bratrancem Pavlem Malinou. Jakkoli ví, že ten chce především její věno, které má zachránit upadající rodinný statek. Film pak stejně jako kniha realisticky a s kronikářskou péčí zaznamenává manželův fyzický i psychický rozklad pod vlivem zákeřné nemoci.^[2]

Do hlavní role Herz obsadil Ivu Janžurovou, se kterou pracoval již na *Znamení raka* (1966). Její zpodobnění Štěpy se v mnohém liší od literárního předobrazu. Knižní hrdinka je podle Havlíčkova popisu sice vřelá, ale taky prostořeká, hlučná, naivní a nevzhledná. Filmová Štěpa sice rovněž nezapadá do úzkoprsého prostředí malého města, ale stejnou neforemností a razancí se nevyznačuje. Je uhlazenější, divácky přijatelnější. Nepracuje se tedy s kontrastem mezi různými složkami její osobnosti.

Speciálně pro film byl vymyšlen také prolog, ve kterém skupina důstojníků opouští nevěstinec. Tvůrci chtěli ukázat, jak prostopášný Malina chytil syfilis. Scéna ale neprošla dramaturgií a film tak stejně jako předloha začíná oslavou Silvestra 1899, který výmluvnou zkratkou vystihuje charakter Štěpy, představující od začátku rušivý element.

Film měl analogicky ke svému začátku končit zahradní slavností, kam je Štěpa pozvána poté, co navštívila manžela v blázinci. Na tuto scénu, která by posílila motivickou sevřenost díla založeného na opakování, zrcadlení a kontrastech, ale už nezbyly peníze. Nákladné byly zejména secesní kostýmy Ireny Greifové, například Štěpiny křiklavé klobouky různých tvarů a barev, dotvářející hrdinčinu charakterizaci i dobový kolorit. V duchu ornamentální secese byly stylizovány také interiéry. Neméně pečlivá je práce maskérů, kteří se společně s Petrem Čepkem zasloužili o přesvědčivost Pavlovy proměny z mladého přitažlivého muže v pološílenou kreaturu.

Podle Herze byl film kladně přijat hlavně proto, že zafungovala chemie mezi Janžurovou a Čepkem. Jeho adaptace Havlíčkova románu je ovšem ojedinělá také tím, že motivy z knihy citlivě sdružuje a přeskupuje do podoby sevřeného, působivě vygradovaného a psychologicky věrohodného dramatu.

Petrolejové lampy byly vybrány do hlavní soutěže festivalu v Cannes. Režisér vyrazil na Azurové pobřeží s prvním náměstkem ústředního ředitele Československého filmu Bohumilem Steinerem. Ve svých memoárech vzpomíná, jak chtěl jít na projekci jiného soutěžního snímku, *Solaris* (1972) od Andreje Tarkovského, ale nakonec strávil večer trochu jinak než si představoval – v místním pornokině, kam jej dychtivě zatáhnul Steiner.

Film byl díky finančním darům Eduarda a Milady Kučerových digitálně restaurován a bude nově dostupný v rozlišení 4K.

Petrolejové lampy (Československo 1971), režie: Juraj Herz, scénář: Lubor Dohnal, kamera: Dodo Šimončič, hudba: Luboš Fišer, hrají: Iva Janžurová, Petr Čeppek, Marie Rosůlková, Ota Sklenčka, Vladimír Jedenáctík, Karel Chromík, Jana Plichtová, Evelyn Steimarová, Karel Černochoch a další. Filmové studio Barrandov, 104 min.

Použitá literatura:

Helena Albertová, Markéta Vöröšová, *Irena Greifová*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav 2016.

Jaroslav Havlíček, *Petrolejové lampy*. Praha: Československý spisovatel 1957.

Juraj Herz, *Autopsie (pitva režiséra)*. Praha: Mladá fronta 2015.

Štěpán Hulík, *Kinematografie zapomnění: Počátky normalizace ve Filmovém studiu Barrandov (1968–1973)*. Praha: Academia 2011.

Lea Mohylová, Spalovač mrtvol v kontextu Herzovy „novovlnné“ tvorby. In Mohyla, Karel (ed.), *Spalovač mrtvol*. Praha: Casablanca 2021, s. 12–30.

Marie Mravcová, Filmový osud románových děl Jaroslava Havlíčka. *Illuminace* 6, 1994, č. 1, s. 5–45.

Poznámky:

[1] Havlíčkovy *Petrolejové lampy* inspirovaly kromě filmařů také divadelní tvůrce. V roce 2006 měla jejich dramatinace premiéru v pražském Divadle Na Jezerce. V hlavních rolích představení režírovaného rovněž Jurajem Herzem se objevila Barbora Hrzánová a Radek Holub.

[2] Představitel Maliny Petr Čepek se na roli připravoval studiem lékařské literatury. Tabickou chůzi, způsobenou poškozením zadních kořenů a provazců míchy, se učil podle instrukcí profesora z Univerzity Karlovy.